

Magyar nyelv.

A képes helyhatározó.

Tanítás a polgári iskola I. osztályában.

Óravázlat.

I. Számonkérés.

1. Gárdonyinak „Az én falum“ c. művéből: A gólyák; A kis libák.

2. Írásbeli: Amikor a falu (tanya) a városba jön.

II. Ráhangolás.

A kifejezések valódi és képes értelme példák alapján.

III. Célkitűzés.

A képes értelmű helyhatározó.

IV. Tárgyalás.

1. Példamondatok gyűjtése a „János vitéz“-ből beszélgetés alapján:

Jancsi egy kis faluban élt.

Szegénységben élt.

Nlakába akasztotta tarsolyát.

Nyakába vette a világot.

Egy nagy erdőhöz közeledett.

A veszedelemhez közeledett.

Szerencsésen megmenekült a zsványtanyából.

Szerencsésen megmenekült a bajból.

A huszárok előtt állt.

A szerencse előtt állt.

2. Tartalmi elemzés.

3. Alaki elemzés.

4. A nyelvtani szabály megállapítása.

5. Begyakorlás.

6. Jó magyarság:

(Bosszankodik valami fölött) = valamin.

(Mit értünk ez alatt?) = ezen, rajta.

V. Összefoglalás.

Házi írásbeli feladat: Nagy kő esett le szívről; Szememre vetették hanyagságomat.

Tanítás.

I. Számonkérés.

1. Milyen kedves falusi hangulatképekben gyönyörködtünk a múlt órán, B.? (A gólyák érkezésében és a kis libák legeltetésében.) Honnan került könyvünkbe ez a két bájos falusi esemény, K.? (Gárdonyi Gézának „Az én falum” című könyvéből.) Mit tudsz erről a könyvről, T.? (Gárdonyi falusi tanító volt; s kedves faluját eleveníti meg könyvében. Aki olvassa, úgy érzi magát, mintha Gárdonyi falujában lenne: megismeri az embereket s az iskolásgyermekeket név szerint is, és mindenről értesül, ami a faluban történik.) Beszéld el szépen, hogyan fogadja a falusi nép a tavasz hírnökét, D.! (Gólyaérkezéskor olyan a falu, mintha ünnep volna. Mikor virít a gólyavirág, akkor várják a gólyát . . . Gárdonyi falujában csak egy gólyapár lakik . . . Egyszer csak hangzik a gyerekek kiabálása: A gólya! . . . A falu összefut . . . A gyerekek énekelnek: Gólya, gólya, gilice . . . Még a vak koldús is figyel . . .) A libalegelő életéről beszámol R.! (A falu mellett a zöld pázsiton libák legelésznek . . . A libapásztorok Tabi Jóska, meg Vas Rózi . . . Az öreg lúd minden percben fölacsint az égre . . . A két gyerek fűszálakat rak a földből kibúvó cserebogár elé . . . Mikor a cserebogár elszállt, nótába kezdenek: Zápoj esső, sűjű esső . . .)

2. Remélem, ti is ilyen hangulatosan fogalmaztatok. [A füzetek megtekintése.] Dolgozatát olvassa B.!

Amikor a falu a városba jön.

Pirkad már az ég alja, hajnalodik. Friss, üde a levegő. A fűszálak harmatban mosdanak. Minden alszik, csak az országúton halad egy-egy szekér. Jönnek a gazdák a városi piacra. Hozzák a városiaknak az ételmezt. Amikor megérkeznek, a nap már aranyárga sugarakkal árasztja el a földet. Eladják az árúikat, és vesznek a pénzen ruhát, cipőt, szerszámot. Végül felkerekednek és visszamennek a faluba.

(B. R.)

Mit szóltok hozzá? E.! (Nagyon jó dolgozat: a mondatok ügyesen kapcsolódnak egymásba; döcögő ismétlést nem vettem észre; szép kifejezések vannak benne, pl. *A fűszálak harmatban mosdanak; A nap aranyárga sugarakkal árasztja el a földet; A gazdák felkerekednek . . .*) Mit óhajt mondani L.? (A hajnal s a város felé döcögő szekerek leírása igen hangulatos.) Nagyon kedves fogalmazvány. Figyeljétek meg a következő mondatot: *A gazdák eladják az árúikat.* (Többen: Az az fölösleges.)

Hallgassuk meg H. fogalmazványát!

Amikor a falu a városba jön.

Ha vásár, vagy piac alkalmával kinézünk az országútra, csoportostul jönnek a tanyai emberek. Kocsijuk meg van rakva mindentéle terményekkel. Néha egész kocsisorokat látunk. Azért jönnek a városba, hogy terményeiket eladják. Bevásárolják maguknak mindazt, amire szükségük van. A falu adja a terményeket, a város pedig az ipari cikkeket. (H. P.)

Hasonlítsuk össze az előzővel! M! (H. fogalmazását is jónak találom, csak nem olyan hangulatos, mint B.-é. Egyszerűen elmondja, hogyan és minek jönnek a tanyai emberek a városba. Mondatai kifogástalanok és természetes sorrendben követik egymást.) Mit szólnak az utóbbi megjegyzéshez? P! (Egy dologról kétszer írt: először csoportosan jönnek az emberek, aztán egész kocsisorokat lehet látni.) Szeretném, ha ez a hiba végleg eltűnne a dolgozatokból. Egyébként H. is ügyesen írt.

II. Ráhangelés.

Beszédünkben és olvasmányainkban tapasztaltuk, hogy a szavakat sokszor nem igazi jelentésükben használjuk, vagyis nem azt fejezzük ki velük, amit tulajdonképpen jelentenek, hanem valami mást, valami hasonlót. Pl. Arcának *rózsái* elhervadtak. Ebben a mondatban a *rózsá* szónak igazi jelentése valami mást, valami hasonlót jelent. Mi a jelentése? (Pirosság.) Milyen színben van az az ember, akinek arca rózsái elhervadtak? (Elvesztette pirosságát . . . Nem piros . . . Halvány . . .) Ugy van. A rózsá itt minek a *képe*? (A pirosságnak.) Mondok egy másik mondatot: *Vas* kezével megragadta ellenfelét. Valóban vashól való kézre gondolunk itt? (Nem.) Mi itt a *vas* szó jelentése? (Erős.) A vas tehát minek a képe? (Az erősségnek.) Figyeljük meg a következő kifejezést: Nagy kő esett le a szívről. Ez valóban azt jelenti, hogy egy súlyos kő feküdt a szívrén, s az esett le? (Nem.) Mi itt a *kő* jelentése? (Gond, bánat, baj, veszedelem . . .) A bánat, a baj, a gond mintegy ránehezedik, nyomja az ember szívét, s ha ettől megszabadul, olyan mintha kő esett volna le szívről: megkönnyebbül. A kő tehát itt minek a *képe*? (A gondnak, bajnak, bánatnak.) Az elhangzott példákban a rózsá a pirosságnak, a vas az erősségnek, a kő a gondnak a *képe*, ezért az ilyen kifejezést *képes* beszédnek nevezzük. A képes kifejezés világossá, értelmessé, sőt széppé teszi a beszédet.

Mit tanultunk legutóbb a nyelvtanból? (A helyhatározót.) Mit kell tudni a helyhatározóról, R.? (A helyhatározó a cselekvés helyét határozza meg. Kérdései: hol? honnan? hová? Háromféleképpen fejezhető ki: ragos szóval, névutós szóval és határozószóval.) Mondjunk példát az első esetre! K! (Karácsonykor Budapesten voltam.) A második esetre! Z! (A Tisza mellett lakunk.) A harmadik esetre! G! (Kint kellemes idő van.)

Vannak olyan helyhatározók is, melyek nem jelölnek igazi helyet, t. i. a ragokat és névutókat képes értelemben használják.

III. Célkitűzés.

Ismerkedjünk meg a képes értelemben használt helyhatározóval!

IV. Tárgyalás.

1. Példamondatok gyűjtése a „János vitéz“-ből beszélgetés alapján.

Bizonyára eleven emlékként él lelketekben János vitéz érdekfeszítő története. Kitől is kapta ezt a díszes elnevezést? (A francia királytól.) Azelőtt mi volt a neve? (Kukorica Jancsi.) Hol élt Kukorica Jancsi, B.? (Egy kis faluban.) Irjuk le egész mondattal a tábla és a füzet bal oldalára! (—) Gazdagságban, vagy szegénységben élt, M.? (Szegénységben.) Irjuk egész mondattal a jobb oldalra! (—) Miért nem maradhatott falujában, H.? (Mikor Iluskával beszélgetett, elszéledt a nyája, ezért a gazdája elkergette.) Jancsi nem sokáig töprengett, hogy mitévő legyen. Nyakába akasztotta tarsolyát. Irjuk balra! (—) Azután elbúcsúzott Iluskától, és nyakába vette a világot. Irjuk az utóbit jobbra! (—) Mihez közeledett először szomorú bujdosásában, L.? (Egy nagy erdőhöz.) Irjuk egész mondattal balra! (—) Szerencséhez, vagy veszedelemhez közeledett, D.? (Veszedelemhez.) Egész mondattal írjuk jobbra! (—) Mi történt a zsványtanyán, N.? (A zsványok meg akarták Jánost ölni, de mikor látták, hogy nem fél a haláltól, megkegyelmeztek neki és maguk közé fogadták. Nagy áldomást ittak, s mikor a zsványok lerészegedtek, Jancsi rájuk gyújtotta a tanyát.) Tehát szerencsésen megmenekült a zsványtanyából? (Igen.) Mi történt tehát Jancsival, S.? (Szerencsésen megmenekült a zsványtanyából.) Irjuk balra! (—) Így hát szerencsésen megmenekült a bajból. Irjuk ezt jobbra! (—) Tovább ballagott. Egyszer csak kik előtt állt, G.? (A huszárok előtt.) Irjuk balra egész mondattal! (—) Szerencsét, vagy bajt jelentett ez? (Szerencsét.) Amikor tehát János a huszárok előtt állt, egyúttal a szerencse előtt is állt. Irjuk jobbra: A szerencse előtt állt.

2. Tartalmi elemzés.

Keressük ki mondatpárok szerint a helyhatározókat úgy, hogy az első mondatot szokásunk szerint elemezzük, a másodikban azonban csak a helyhatározó után kérdezzünk.

Kezdje F.! (Kukorica Jancsi egy kis faluban élt. Mit állítunk? Élt = állítmány. Ki élt? Kukorica Jancsi = alany. Hol élt? Faluban = helyhatározó, mert a cselekvés helyét jelöli meg.) Valódi helyet fejez ki? (Valódi helyet.) Folytasd! (Szegénységben élt. Hol élt? Szegénységben = helyhatározó.) Helye-

sen kérdezett? (Sokan: Miben élt? Szegénységben.) Valódi helyet jelent? (Nem.) A falubanélés valódi helyet jelent, de a szegénységbenélés csak hasonlít ehhez, mint ahogyan az arckép sem az igazi élő ember, hanem csak ahhoz *hasonló kép*. A szegénység tehát nem valódi, hanem csak *képes hely*.

A következő mondatpárt elemezze G.! (*Nyakába akasztotta tarsolyát*. Mit állítunk? *Akasztotta* = állítmány. Ki akasztotta? *Ő* = alany. Hová akasztotta? *Nyakába* = helyhatározó.) Valódi helyet jelent? (Valódi helyet, mert a tarsolyt lehet a nyakba akasztani.) Tovább! (*Nyakába vette a világot*. Hová? mibe vette a világot? *Nyakába*. Ez nem valódi hely, mert a világot nem veheti senki a nyakába.) Mit jelent tehát ez a kifejezés? (Otthagytta faluját, bekalandozta az országot, elbujdosott . . .) Milyen helyről van tehát itt szó? (Képes helyről.)

A harmadik mondatpárról beszéljen K.! (*Egy nagy erdőhöz közeledett*. Mit állítunk? *Közeledett* = állítmány. Ki közeledett? *Ő* = alany. Hová közeledett? *Erdőhöz* = valódi helyet jelentő helyhatározó. Mihez közeledett? *Veszedelemhez*. Ez képes helyet jelent, mert a veszedelemhez nem lehet úgy közeledni, mint az erdőhöz. A két kifejezés közt hasonlóság van.)

Folytassa B.! (*Szerencsésen megmenekült a zsványtanyából*. Mit állítunk? *Megmenekült* = állítmány. Ki menekült meg? *Ő* = alany. Honnan menekült meg? *Zsványtanyából* = helyhatározó, valódi helyet fejez ki. *Szerencsésen megmenekült a bajból*. Miből menekült meg? *Bajból* = képes értelmű hely.)

Tovább T.! (*A huszárok előtt állt*. Mit állítunk? *Állt* = állítmány. Ki állt? *Ő* = alany. Hol állt? *A huszárok előtt* = helyhatározó. Itt valódi helyről van szó. *A szerencse előtt állt*. Hol?) Gondolkozzál! (Mi előtt állt? *A szerencse előtt* = képes hely, mert a szerencse előtt nem lehet úgy megállni, mint a huszárok előtt.)

Mondatainkban hányféleképpen fejeztük ki a cselekvés helyét, V.? (Valódi és képes értelemben.) Kifejezhattük volna János vitéz viselt dolgait képes értelmű helyhatározó nélkül? (Nem.) Beszédünkben nem nélkülözhetjük a képes értelmű helyhatározót. Általa értelmessé és széppé lesz a beszéd. Amint már említettem: a valódi és a képes helyhatározó közt olyan a viszony, mint az ember és fényképe között, vagyis jelentésükre nézve hasonlóak.

3. Alaki elemzés.

Most nézzük meg, hogy milyen viszony van köztük külső alakra nézve! Mondatpárok szerint hogyan fejeztük ki a valódi és a képes helyhatározókat, K.? (Ragos szóval, ismét ragos szóval, megint ragos szóval, még egyszer ragos szóval, a végén névutós szóval.) Egyeznek-e a ragok és névutók? (Egyeznek.) Mit állapíthatunk tehát meg ebből, S.? (A valódi és képes hely-

határozó ragjai és névutói megegyeznek.) Hát a kérdések megegyeznek-e, D.? (A kérdések nem egyeznek meg, mert a helyhatározó kérdései: *hol? honnan? hová?* — a képes helyhatározó kérdései: *miben? mibe? mihez? miből? mi előtt?*) Vagyis a *mi?, ki?* kérdőszóhoz tesszük a ragot, vagy névutót.

4. A nyelvtani szabály megállapítása.

Hányféle helyhatározót ismertünk meg, N.? (Valódi és képes helyhatározót. A valódi helyhatározó valóságos helyet jelent, a képes helyhatározó pedig nem jelent igazi helyet.) Mit tapasztaltunk a ragokról és névutókról, V.? (A valódi és képes helyhatározó ragjai és névutói megegyeznek.) Mit állapítottunk meg a kérdésekről, G.? (A kérdések nem egyeznek meg.) Hogyan kérdezzük a képes helyhatározó után? (A *mi?, ki?* kérdőszóhoz tesszük a ragot, vagy a névutót.) Nélkülözhetjük-e a képes helyhatározót, L.? (Nem nélkülözhetjük; általa értelmes és szép lesz a beszéd.)

5. Begyakorlás.

Mondjatok képes helyhatározóval bővített mondatokat! [A jelentkező tanulók szerepelnek.]

6. Jó magyarság.

A képes helyhatározóval kapcsolatban két csúnya magyartalan kifejezés van használatban. Az egyik: *Sajnálkozik, csodálkozik, bosszankodik valami fölött.* Helyesen: *valamin.* [Tábla, füzet.] A másik: *Mit értünk ez alatt?* Helyesen: *ezen, vagy rajta.* [Tábla, füzet.]

V. Összefoglalás.

Mivel ismerkedtünk meg a mai órán, R.? (—) [A jegyzet élére kerül: *A képes helyhatározó.*] Szükség van-e a képes helyhatározóra, K.? (—) Hogyan fejezzük ki, L.? (—) Melyek a kérdései, Z.? (—) Mit kell megjegyezni a helyes magyarságról, G.? (—)

A tábla és a füzet képe a következő:

A képes helyhatározó.

Jancsi egy kis <u>faluban</u> élt. (Hol?)	<u>Szegénységben</u> élt. (Miben?)
<u>Nyakába</u> akasztotta tarsolyát. (Hová?)	<u>Nyakába</u> vette a világot. (Mibe?)
Egy nagy <u>erdőhöz</u> közeledett. (Hová?)	<u>Veszedelemhez</u> közeledett. (Mihez?)
Szerencsésen megmenekült a <u>zsványtanyából</u> . (Honnan?)	Szerencsésen megmenekült a <u>bajból</u> . (Miből?)
A <u>huszárok előtt</u> állt. (Hol?)	A <u>szerencse előtt</u> állt. (Mi előtt?)

(Bosszankodik valami fölött) = valamin.

(Mit értünk ez alatt?) = ezen, rajta.

Házi írásbeli feladat: *Nagy kő esett le szívekről; vagy: Szememre vetették hanyagságomat.* Ezek képes helyhatározóval bővített mondatok. Fogalmazzatok olyan igaz történetet, melyből kiviláglik a cím képes értelme.

Szántó Lőrinc.

Földrajz.

Az Alföld keletkezése és felszíne.

Tanítás a polgári iskola I. osztályában.

I. *Összefoglaljuk* azokat a tudnivalókat, melyeket a Magyar-medence felszínéről általában tanultunk:

a) A Magyar-medence hatalmas, tálszerű bemélyedés. Peremét köröskörül hegyek alkotják.

b) A medencét belül, alacsonyabb középhegységek három darabra osztják. Ezek: az *Erdélyi medence* (a legmagasabb), az *Alföld* (a legmélyebben fekszik) és a *Kis-Alföld*.

Az Alföld a Magyar-medencének legmélyebb része. Mi mutatja ezt a térképen? a) Mutatja a térkép színezése. Itt vannak a legsötétebb zöld foltok. b) Mutatják a magassági számok. (Olvassunk le néhányat: 112 m, 84 m, 80 m, stb.) c) A folyók az ország minden részéből errefelé folynak.

Cél: kérdés, hogyan keletkezett az Alföld, ez a nagy, mélyenfekvő, sík terület?

II. Tárgyalás.

1. A térkép színezése mutatja, meddig terjed az Alföld. Határoljuk körül! Köröskörül a hegységeig terjed. (Nyugaton a Dunántúl hegységei, északon, északkeleten a Kárpátok vonulatai, keleten a Keleti-Szigethegység, délen pedig Délszlávia hegységei határolják.) *Nagysága* kerekén 100 ezer km², tehát az egész országnak kb. egyharmad része.

Állapítsuk meg, miért nevezik ezt a területet „Alföld“-nek? (Felszíne a 200 m-es tengerszintfeletti magasság alatt van.)

De ezen a területen nem mindig volt alföld! *Nagyon régen* (több százmillió év előtt) hatalmas *hegységek állottak itt.*¹ E régi hegységek hosszú idő elmúltával és sok millió éven át *lassú*

¹ Ókori gyűrődések.